

УДК 165.0:340.12:351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.12>

Т. О. Крижановська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6391-6871>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛОГІЧНІ ПАРАДОКСИ НОРМАТИВНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ПРАВІ

Постановка проблеми. Проблема логічної природи нормативності сьогодні набуває особливої ваги, адже норми постають не лише як правила поведінки, а як форми мислення, у яких перетинаються раціональна структура та етичний зміст. Кожен нормативний вислів водночас задає межі дії й виражає певне бачення загального добра, обов'язку та справедливості. Тому нормативна логіка – це не просто формальна система символів, а спосіб осмислення співвідношення між розумом і волею, необхідністю й свободою. Межа між обов'язком, дозволом і заборонаю ніколи не буває остаточно визначеною: вона щоразу постає в акті практичного судження, де логічна форма зіткнулася з неоднозначністю реального змісту. Саме тут виникають парадокси нормативності, ситуації, коли формально коректна структура обов'язку породжує суперечливі або взаємовиключні наслідки. Такі колізії не можна зводити до помилок формулювання: вони виявляють граничні можливості людської раціональності у сфері морального та правового мислення. Деонтична логіка, що досліджує структуру обов'язку, дозволу та заборони, відкриває внутрішні суперечності нормативних систем і показує, чому навіть у логічно послідовних конструкціях можуть виникати парадокси, які ставлять під сумнів самі підвалини нормативного порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблематика логічної структури нормативних висловлювань та умов їх застосування набуває все більшої актуальності у сучасному правовому дискурсі. Дослідження, присвячені логічним аспектам нормативності у праві, засвідчують активний розвиток як української, так і міжнародної наукової думки у цій сфері. О. Юркевич [3] акцентує на важливості деонтичної логіки для аналізу існування норм права і виявлення меж між дозволом та обов'язком, наголошуючи, що логічна коректність є запорукою правової визначеності. О. Гвоздік [1] аналізує парадокси імплікації як феномен, що впливає на доведення та істинність нормативних висловлювань. А. Токарська [2] розглядає феномен правової

логічної комунікації, підкреслюючи, що правові суперечності часто виникають на рівні мовного вираження норм, тобто мають семантичний характер. У зарубіжній науковій традиції тема логічних парадоксів у праві розкривається крізь призму деонтичної логіки та теорії аргументації. У статті МакНамара (McNamara) та Ван де Путте (Van De Putte) [7] систематизовано сучасні моделі аналізу обов'язку, дозволу і заборони, особливо в контексті парадоксів Чизолма та Росса. А. Массоло (A. Massolo) [6] розкриває подвійний характер нормативності – як внутрішньої властивості логіки та як природної основи аргументаційних структур, що дозволяє розглядати право як систему логічно регульованих норм. Дослідження Ю.-Ч. Чан (Y.-C. Chang) і П.-Х. Ван (P.-H. Wang) [10] зосереджується на емпіричних підставах нормативних аргументів, показуючи, що логічні суперечності виявляються не лише у формальних структурах, а й у реальних судових і правоохоронних рішеннях. Філософський вимір цієї проблеми поглиблюють роботи А. Даймонд (A. Diamond) [4] та Ф. Штайнбергер (F. Steinberger) [9], які осмислюють нормативний статус самої логіки як засобу формування раціональності права.

Попри активний розвиток сучасних досліджень у галузі логіки та права, проблема внутрішньої суперечності нормативного мислення залишається відкритою. Більшість концепцій розглядають право як зовні впорядковану систему приписів, однак у своїй глибинній структурі воно постає як поле напруги між логічною формою та практичною дією, між необхідністю дотримання норм і неминучою варіативністю людських рішень. Деонтичні парадокси виразно демонструють, що у мові обов'язку, дозволу й заборони прихована суперечність між «належним» і «можливим», між логічним виведенням норми та її етико-практичною реалізацією. У правозастосовній діяльності ця суперечність набуває особливої гостроти, адже кожне рішення потребує одночасної вірності закону та адаптації до конкретної ситуації, що створює простір для логічної невизначеності. Недослідженою залишається

сама природа цієї невизначеності. Чи є вона помилкою у логічній структурі права, чи ж припущенням його властивістю, що вказує на межі формалізації нормативного мислення? Саме виявлення цього глибинного парадоксу між логічною необхідністю норми та практичною змінністю правової дії і становить основну проблематику дослідження.

Формулювання мети статті. У статті здійснюється логічний аналіз деонтичних парадоксів нормативних висловлювань як прояву напруження між логічною формою та практикою права з метою виявлення їхнього значення для розуміння раціональності правового мислення і можливостей подолання нормативних суперечностей у сучасному праві та правозастосовній діяльності.

Методи дослідження. У статті використано поєднання концептуально-аналітичного та формально-логічного методів. Перший дозволяє виявити логічну природу нормативності й пояснити, чому вимоги послідовності та несуперечності мають обов'язковий характер у правовому мисленні. Другий ґрунтується на деонтичному моделюванні відношень між обов'язком, дозволом і заборонаю, що дає змогу виявляти парадокси нормативних висловлювань і межі логічної узгодженості правових норм. Також застосовано аналіз парадоксів імплікації і прагматико-комунікативний підхід для з'ясування логічних підстав правової аргументації та можливостей їх удосконалення в контексті правохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття парадоксу у логіці трактується як ситуація, коли із прийнятних або істинних передумов виводиться висновок, що суперечить інтуїції, ustalеним правилам мислення чи самій системі, у межах якої здійснюється виведення. «Парадокси виникають тоді, коли ми водночас змушені прийняти й відкинути певне судження, не порушуючи при цьому логічних правил» [8]. Парадокс відрізняється від антиномії тим, що в першому випадку суперечність виявляє межі застосування певної логічної схеми, тоді як антиномія «позначає конфлікт двох рівнозначно обґрунтованих тверджень, який розкриває глибинну напругу у самій структурі раціональності» [9]. У сфері нормативних висловлювань цей розподіл особливо важливий, адже парадокси виявляють обмеження деонтичної логіки, тоді як антиномії вказують на фундаментальну колізію між обов'язком і свободою волі. Якщо антиномія демонструє внутрішню нездоланність суперечності, то парадокс – це радше виклик для перегляду засад самої логічної системи.

Типологія логічних парадоксів охоплює три основні групи. *Семантичні парадокси* (типу парадоксу Брехуна) виникають із самореференції та неузгодженості значень у мові, коли висловлювання стосується самого себе й руйнує власну істинність. *Деонтичні парадокси* пов'язані з конфліктом між обов'язком, дозволом і заборонаю, коли логічна послідовність норм призводить до практично нездійсненних або взаємовиключних приписів, адже «від несуперечливості змісту норми залежить можливість її виконання» [3, с. 46]. *Когнітивні парадокси* виявляються у сфері пізнання. Це ситуації, коли розум, дотримуючись власних логічних принципів, приходять до суперечливих результатів, що випробовують межі людської раціональності, оскільки «парадокси випробовують межі нашого мислення, показуючи, як фундаментальні принципи можуть призводити до суперечностей» [8].

Розглянемо логічну структуру парадоксів нормативних висловлювань. Парадокс нормативного висловлювання виникає тоді, коли в системі деонтичних відношень – обов'язку (O), дозволу (P) та заборони (F) – встановлюються формально коректні, але взаємовиключні імплікації. Суперечність у правовій нормі з'являється тоді, коли логічна форма припису не узгоджується з його онтологічним змістом. У термінах сучасної деонтичної логіки, вона «досліджує логічні відношення між висловлюваннями, що визначають певні дії чи стани речей як морально обов'язкові, допустимі або заборонені» [7]. Така структура може бути представлена як $O(p) \rightarrow O(\neg p)$, де обов'язок виконати дію p логічно тягне обов'язок її невиконання. Подібні ситуації демонструють, що нормативні висловлювання мають подвійну природу. Саме ця «подвійна природа правової нормативності» [4, с. 51] робить право вразливим до логічних парадоксів, оскільки його висловлювання одночасно виражають і норму мислення, і норму дії.

Розглянемо парадокс Росса (парадокс відокремлення) та парадокс Чизолма (парадокс зустрічного обов'язку) для аналізу нормативних структур у праві та їх правозастосуванні.

Парадокс Росса виникає з припущення, що з обов'язку виконати певну дію логічно випливає обов'язок виконати будь-яку альтернативну дію. У класичній логіці висловлювань, де діє правило розширення диз'юнкції, якщо істинним є p , то автоматично істинним є $p \vee q$, адже диз'юнкція істинна, коли істинна хоча б одна її частина. Тепер, якщо перенести це формальне правило у сферу деонтичної логіки, то маємо наступне: якщо «слід зробити p », тоді «слід зробити p або q ».

Наприклад: «Слід надіслати звіт» ($O(p)$) логічно передбачає «Слід або надіслати звіт, або знищити його» ($O(p \vee q)$). Тобто з $O(p)$ логічно виводиться $O(p \vee q)$ не тому, що «слід знищити звіт», а тому що висловлювання «надіслати або знищити» логічно включає «надіслати». У чистій формальній системі це виглядає коректно.

Але у нормативному сенсі такий висновок абсурдний. Правило, яке зобов'язує надіслати звіт, не може вважатися правилом, яке дозволяє або навіть наказує знищити його. І саме тут з'являється парадокс Росса, який можна представити так: формальна логіка зберігає істинність через розширення диз'юнкції, але втрачає нормативний зміст. У формальній логіці така імплікація є допустимою, однак у сфері норм вона суперечить самій суті деонтичного висловлювання, бо розширює коло дозволеного без урахування морального чи правового контексту. У правозастосуванні це означає, що юридичний припис може втратити імперативну силу, якщо його формальна структура не відображає зміст обов'язку. Парадокс Росса виявляє фундаментальну межу між логічною дедукцією та нормативною валідністю, нагадуючи, що правові імплікації мають бути семантично осмисленими, а не лише формально виведеними.

Парадокс Чизолма описує ситуацію, коли з порушення первинного обов'язку виникає вторинний, який суперечить першому. Наприклад:

1) особа повинна допомогти постраждалому ($O(p)$);

2) якщо особа допомагає, то повинна повідомити компетентні органи ($(O(q|p))$);

3) якщо не допомагає, то повинна не повідомляти компетентні органи ($O(\neg q/\neg p)$);

4) якщо не допомагає, повинна принаймні вжити компенсаторної дії (наприклад, викликати швидку) ($O(r|\neg p)$);

5) $\neg p$ – це факт порушення першого обов'язку.

Логічне поєднання цих висловлювань призводить до суперечності між $O(p)$ і $O(\neg p)$. Цей парадокс демонструє неможливість «описати багаторівневі нормативні ситуації у межах класичної логіки без урахування контексту виконання чи порушення обов'язку» [7]. У праві подібні колізії спостерігаються при співіснуванні загальних і спеціальних норм, де виконання однієї вимоги логічно тягне порушення іншої. Тож, парадокс зустрічного обов'язку виявляє потребу в контекстуально-чутливій деонтичній логіці, яка може розрізняти рівні нормативності та моделювати обов'язки не лише як формальні імперативи, а як послідовність дій у часово-правовій структурі.

Розберемо ще один приклад: працівник поліції повинен дотримуватись законності, а якщо порушує її, то повинен про це повідомити керівництво. Як бачимо, маємо класичну структуру зустрічного обов'язку. Формалізуємо її:

$O(p)$ – працівник повинен дотримуватись законності;

$O(q|\neg p)$ – якщо не дотримується законності, повинен повідомити керівництво;

Проте з реального стану $\neg p$ (порушення) впливає застосування другої норми, яка логічно передбачає порушення першої.

Така система породжує деонтичний парадокс, який представляється таким, що виконання другого обов'язку (повідомлення) можливе лише в умовах невиконання першого (дотримання законності). У класичній логіці це створює протиріччя, бо неможливо одночасно виконати й порушити припис. Подібні конструкції демонструють, що нормативна узгодженість не завжди зберігається при умовному моделюванні обов'язків, і тому деонтична логіка вимагає контекстуального розширення. Стандартні схеми мають проблеми, коли умовні обов'язки та дозволи формалізуються за допомогою матеріальної імплікації. У результаті нормативна структура може втратити свою семантичну зрозумілість [7]. Аналіз подібних парадоксів потребує врахування часового та епістемічного аспектів, які дозволяють відстежити момент порушення обов'язку й умови його можливого виправлення [5], де можливе уточнення моменту порушення та способу його виправлення.

У правовому аспекті така структура описує механізм службової відповідальності, коли держава визнає можливість порушення первинного обов'язку, але водночас створює вторинний припис, який має зменшити шкоду або відновити порядок. З точки зору логіки, це не просто колізія, а форма нормативної компенсації, коли система намагається залишатися послідовною не через уникнення порушення, а через його контрольоване врегулювання.

Щоби пов'язати попередній розбір «зустрічних обов'язків» із мовною формою правових норм, звернімо увагу, що багато деонтичних колізій створюються не в самих моделях, а у способі, яким закон поєднує висловлювання про обов'язок і дозвіл. Саме тут семантична багатозначність перетворюється на логічну суперечність.

Розглянемо ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію». Фраза «поліцейський має право застосувати силу, якщо інші засоби не діють» поєднує дозвіл із практичним очікуванням дії. У буквальному (слабкому) сенсі

«має право» означає лише зняття заборони: посадовець *може* діяти за певних умов, але *не зобов'язаний*. У реальному ж інституційному контексті цю формулу часто читають як «сильний дозвіл» або навіть як де-факто обов'язок втрутитися, тобто від поліцейського очікують припинення правопорушення, якщо інші засоби вичерпано. Звідси виникає наступна колізія: дозвіл сприймають як імператив, а поруч існують інші імперативи, такі як пропорційність, мінімізація шкоди, заборона надмірної сили. Якщо «право діяти» розуміють як «повинен діяти», то кожне втручання одразу «натикається» на інші вимоги, які легко зробити взаємно несумісними у складних ситуаціях.

Яким може бути шлях уникнення такої колізії?

1. Прояснювати тип дозволу в законі, тобто прямо розрізняти «може» (дискреція) і «повинен» (імператив), не підмінювати одне іншим у підзаконних актах і методичних інструкціях.

2. Задавати пріоритети норм, а значить прописати, що вимоги пропорційності й мінімізації шкоди є обмеженням будь-якого втручання; у разі конфлікту переважає безпека життя і здоров'я.

3. Упорядковувати в часовому вимірі, а значить першим має бути обов'язок перевірити неефективність «м'якших» засобів і лише потім – право застосувати силу; після втручання мають бути виконаними обов'язки щодо фіксації, звіту, медичної допомоги.

4. Застосовувати принцип «належне передбачає можливе», тобто не формулювати вимоги так, щоб їх фізично чи ситуаційно неможливо виконати одночасно.

Як бачимо, джерелом парадоксу є двозначність виразу «має право», яке на практиці зчитують як «повинен». Для рішення необхідно розвести мовні ролі приписів (право vs обов'язок), чітко зафіксувати пріоритети та етапність дій. Це перетворює потенційну деонтичну колізію на керовану процедуру.

Звернімося до конфлікту норм у ситуації службового обов'язку, коли в одного й того самого адресата одночасно діють приписи, що наказують і забороняють ту саму дію. Типовим є кейс, коли службове розпорядження вимагає «негайно припинити зібрання», тоді як Конституція й стандарти прав людини гарантують свободу мирних зібрань і забороняють непропорційне втручання. На логічному рівні це не просто «зіткнення правил», а деонтична колізія між різнорівневими приписами, коли імператив управлінської ієрархії виступає проти імперативу вищого права. Якщо трактувати обидва як безумовні, маємо вимогу, яку практично немож-

ливо виконати – «і діяти, і не діяти»; якщо ж умовні, то бракує явних умов пріоритизації. У таких конфігураціях необхідно спиратись на:

– ієрархізацію норм, чітке розуміння, що існує верховенство Конституції над підзаконними актами і пріоритет прав на життя/недоторканість;

– дефізибельність – у даному випадку спростованість, коли службове розпорядження чинне лише доки не суперечить вищій нормі;

– контекстуально-процедурну деталізацію, яка означає, що втручання дозволене лише після перевірки «м'якших» засобів, із жорсткими обмеженнями пропорційності та мінімізації шкоди.

З логічної точки зору це показує, що нормативна валідність у праві не зводиться до голої дедукції, потрібні правила пріоритетів і винятків, які роблять висновок залежним від контексту.

Висновки. Проведене дослідження показало, що логічні парадокси нормативних висловлювань відображають фундаментальні обмеження формальної раціональності у сфері права. Деонтична логіка виявляє, що кожна норма водночас функціонує як логічна структура та як морально-практичне зобов'язання, тому суперечності між ними неминучі. Парадокси Росса та Чизолма демонструють, що формальна правильність логічного виводу не гарантує нормативної коректності, якщо не враховано контекст виконання обов'язку або межі його застосування. Вперше у вітчизняному логічному дискурсі ці парадокси проаналізовано на прикладі реальних положень українського законодавства, що дозволило виявити типові логічні колізії у мові норм, зокрема змішування «права» та «обов'язку». Запропоновано логіко-деонтичну модель аналізу нормативних суперечностей, адаптовану до сфери правоохоронної діяльності, яка дозволяє описати не лише логічні відношення між нормами, а й механізми їхньої контекстуальної взаємодії. Підкреслюємо, що логічна культура правоохоронця є не допоміжним, а структуроутворювальним чинником правової визначеності, запобігання зловживанням владою та забезпечення пропорційності правозастосування.

Перспективними напрямками подальших розвідок є розроблення контекстуально-чутливих моделей деонтичної логіки, що враховують часовий, інституційний та епістемічний виміри правового обов'язку, а також застосування принципу дефізибельності для опису гнучких, спростовних норм у правоохоронній практиці. Особливого значення набуває подальше дослідження мовних і когнітивних аспектів

нормативної раціональності, що дозволить поєднати логічний аналіз із реальними механізмами прийняття правових рішень у ситуаціях невизначеності.

Література

1. Гвоздік О. Парадокси імплікації та проблема доказовості. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1 (27). С. 23–30. DOI: 10.33270/01242702.23
2. Токарська А. Феномен правової логічної комунікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 2. С. 110–114. DOI: 10.23939/law2020.26.110
3. Юркевич О. М. Існування норм права як проблема в деонтичній логіці. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія «Філософія». 2020. № 1. С. 39–52. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195765>.
4. Diamond A. Shadows or Forgeries? Explaining Legal Normativity. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*. 2024. №.1. Р. 47–78. DOI: 10.1017/cjlj.2024.1
5. Ghari M. A formalization of the Protagoras court paradox in a temporal logic of epistemic and normative reasons. *Artif Intell Law*. 2024. № 32. Р. 325–367. DOI: 10.1007/s10506-023-09351-0
6. Massolo A. The normativity of logic and the natural normativity of argumentation. *Revista Iberoamericana de Argumentación*. 2024. № 28. DOI:10.15366/ria2024.28.002
7. McNamara P., Van De Putte F. Deontic Logic [Electronic resource]. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2025 Edition) / Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2025/entries/logic-deontic/>
8. Sorensen R. A. Logical paradoxes [Electronic resource]. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://www.mit.edu/~yandros/phil/logical-paradox-iep.html>
9. Steinberger F. The Normative Status of Logic [Electronic resource]. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2022 Edition. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/logic-normative/>
10. Chang Y.-C., Wang P.-H. Empirical Foundation of Normative Arguments in Legal Reasoning. *European Journal of Empirical Legal Studies*. 2024. Vol. 1, №. 1. Р. 69–88. DOI: 10.62355/ejels.18070.

Анотація

Крижановська Т. О. Логічні парадокси нормативних висловлювань у праві. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню логічної природи права крізь призму деонтичної логіки, яка аналізує структуру нормативних висловлювань, а саме обов'язку, дозволу та заборони. Показано, що сучасне правове мислення дедалі частіше стикається з логічними парадоксами, коли формально коректні норми породжують суперечливі або взаємовиключні наслідки у правозастосовній практиці. Це особливо актуально

для сфери правоохоронної діяльності, де кожне рішення потребує поєднання імперативності норми з урахуванням конкретних обставин і принципів пропорційності. У статті обґрунтовано, що такі колізії не є лише похибками законодавчої техніки, а відображають глибинну межу людської раціональності у сфері нормативного мислення. Застосовано поєднання концептуально-аналітичного й формально-логічного методів, а також прагматико-комунікативного підходу, який дозволив дослідити мовну природу нормативних суперечностей. У межах аналізу розглянуто класичні деонтичні парадокси, а саме, парадокс Росса (парадокс відокремлення) та парадокс Чізолма (парадокс зустрічного обов'язку), що демонструють розрив між формальною логікою зобов'язання та його реальним етичним змістом. Вперше у вітчизняному логічному дискурсі ці парадокси проінтерпретовано на матеріалі українського законодавства, зокрема у нормах, які регулюють діяльність поліції. На основі проведеного аналізу запропоновано логіко-деонтичну модель опису нормативних суперечностей, адаптовану до потреб правоохоронної діяльності. Вона дозволяє розмежувати поняття «дозволу» та «обов'язку» через систему логічних операторів ($P \leftrightarrow O$) та враховує контекстуальну залежність норми від ситуаційного змісту дії. Зроблено висновок, що логічна культура правоохоронця є не допоміжним інструментом професійної підготовки, а фундаментальною умовою правової визначеності.

Ключові слова: логічний парадокс, деонтична логіка, нормативне висловлювання, парадокс Росса, парадокс Чізолма, нормативна раціональність, право, правоохоронна діяльність.

Summary

Kryzhanovska T. O. Logical paradoxes of normative statements in law. – Article.

The article explores the logical nature of law through the lens of deontic logic, which analyzes the structure of normative statements – obligation, permission, and prohibition. It demonstrates that modern legal reasoning increasingly encounters logical paradoxes, where formally consistent norms produce contradictory or mutually exclusive outcomes in legal practice. This problem is particularly relevant to the field of law enforcement, where every decision requires combining the imperative force of the norm with the consideration of specific circumstances and the principle of proportionality. The study argues that such collisions are not merely technical imperfections of legislation but reveal a deeper limit of human rationality in the sphere of normative thinking. The research applies a combination of conceptual-analytical and formal-logical methods, along with a pragmatic-communicative approach that enables the exploration of the linguistic nature of normative contradictions. Within this framework, the article examines the classical deontic paradoxes – Ross's paradox (the paradox of detachment) and Chisholm's paradox (the contrary-to-duty paradox) – which illustrate the gap between the formal logic of obligation and its moral content in practice.

For the first time in Ukrainian philosophical and legal discourse, these paradoxes are interpreted using examples from Ukrainian legislation, particularly the norms regulating police activity. Based on this analysis, the study proposes a logico-deontic model for describing normative inconsistencies, adapted to the needs of law enforcement practice. The model enables a clear differentiation between the notions of permission and obligation through a system of logical operators ($P \leftrightarrow O$)

and takes into account the contextual dependence of the norm on the situational content of action. It concludes that the logical culture of a law enforcement officer is not an auxiliary aspect of professional training but a fundamental condition of legal certainty and responsible application of law.

Key words: logical paradox, deontic logic, normative statement, Ross's paradox, Chisholm's paradox, normative rationality, law, law enforcement.

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 13.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025